

Sammlaren

Tidskrift för forskning om
svensk och annan nordisk litteratur
Årgång 144 2023

I distribution:
Eddy.se

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Berkeley: Linda H. Rugg

Berlin: Stefanie von Schnurbein

Göteborg: Åsa Arping

Köpenhamn: Johnny Kondrup

Lund: Torbjörn Forslid

München: Joachim Schiedermaier

Oslo: Elisabeth Oxfeldt

Stockholm: Anna Albrektson, Thomas Götselius

Tartu: Daniel Sävborg

Umeå: Maria Jönsson

Uppsala: Torsten Pettersson

Zürich: Klaus Müller-Wille

Åbo: Claes Ahlund

Redaktörer: Ingeborg Löfgren (uppsatser) och Tim Berndtsson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2024 och för recensioner 1 september 2024. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978–91–87666–43–8

ISSN 0348–6133

Printed in Lithuania by
Balto print, Vilnius 2024

dande paternalistiska stråk tydligare. Ganska lite fokus läggs dessutom på den framväxande medelklassens *kvalitet*; vad sågs som dess uppgift i nationsbyggandet, hur autentiskt nationell ansågs den och vilken kontakt förutsattes den ha med det förflutna? Vidare lämnas den stora frågan om vad *nation som kvalitet* faktiskt betyder i stort sett obesvarad, även om många antydningar ges. Givetvis är en antologi tillkommen i samband med ett symposium inte avsedd att slugtligt besvara sådana stora och invecklade frågor, men även om de enskilda bidragen vart och ett erbjuder fascinerande insikter i en omfattande diskurs, hade antologin som helhet tjänat på en tydligare röd tråd, särskilt gällande de teoretiska perspektiven. Boken innehåller dock så pass många och mångskiftande uppslag att de mer än väl kan ligga till grund för framtida fördjupningar i nationstankens snåriga, blodiga och bläckslukande historia.

Casper Virkkula

Natur & Kultur 100 år. En jubileumsskrift, red. Anders Bergman. Natur & Kultur. Stockholm 2022.

Av de tre stora allmänutgivande förlagen i Sverige idag är ett sprunget ur tryckeribranschen, ett ur bokhandelssfären och ett ur folkbildningsvärlden. Två av dem har nyligen firat historiska milstolpar. År 2023 firade Sveriges äldsta förlag, Norstedts, sitt 200-årsjubileum med stor fest i Blå hallen, medan Natur & Kulturs 100-årsjubileum gick förbi mer obemärkt. Genom sina betydelsefulla bidrag har Natur & Kultur satt sin prägel på den svenska bokvärlden och fortsätter att vara en central aktör i spridningen av kunskap och kultur. Vad passar bättre för ett förlag än att fira detta med en bok? Till skillnad från *Norstedts 200 nedslag* har Natur & Kulturs jubileumsskrift passerat utan att göra större väsen av sig. Boken finns heller inte till försäljning utan kan endast beställas genom att kontakta förlaget direkt. Jubileumsskriften är inte den första i sin genre, utan fogar sig in i raden av förlagshistoriska verk och jubileumsböcker från förlaget under de senaste åren. Till förlagets 25-årsjubileum, året då grundaren Johan Hansson instiftade stiftelsen Natur & Kultur, utkom den första festskriften kallad *Klokt och roligt från Natur och Kultur* med pregnant utdrag ur den dittillsvarande utgivningen. När förlaget fyllde jämna år 1972 utkom *Ur ett bok-*

förlags historia, där förlaget närstående personer bidrog med minnen från olika grenar av verksamheten. Uppgiften att ge en mer samlad framställning anförtroddes åt före detta direktören Carin Österberg som 1987 sammanställde den flitigt konsulterade förlagshistoriken *Natur och Kultur. En förlagskrönika 1922–1986*. Huvudsyftet med *Bildningsgång. Natur och Kultur 75 år* var något annorlunda. Istället för att ge en enkel historik över förlaget, hade jubileumsskriften som avsikt att genomlysa utvecklingen fram till 1997 inom några av de områden där förlaget verkat under sin 75-åriga existens.

Ovannämnda verk visar att Natur & Kulturs verksamhet har sammanfattats vid åtskilliga tillfällen under 1900-talets gång. Redaktörerna är nogga med att betona att det därför vore meningslöst att ännu en gång upprepa förlagets historia för 100-årsskriften. Redaktionskommitténs mål med boken är att bygga vidare där tidigare skrifter slutar. Boken strävar efter att inte bara fokusera på förlaget och dess verksamhetsområden, utan även att ta upp det som berör förlagsbranschen i stort, att inte bara blicka bakåt eller utåt utan att ge ett snapshot av nuets förutsättningar som det heter i förordet. Stora trender och omskakande händelser, från digitaliseringen till coronapandemin, genomsvyr hela verket. Resultatet är ett välskrivet verk på över 300 sidor där ett trettiotal skribenter funderar kring Natur & Kultur av igår, idag och imorgon, allt ackompanjerat av bilder från förr och nu.

Det är en bred och blandad grupp av författare, anställda, branschkollegor, kritiker, forskare och vanliga läsare som står som författare till jubileumsskriftens trettiofyra artiklar. Artiklarna är korta och innehållet varierande, vilket gör de enskilda texterna något ytliga, men det är just bokens omfattning och multiperspektivismen som ger den ett djup. Denna mångsidiga framställning om svensk bokutgivning skiljer boken från tidigare förläggarmemoarer samt förlagshistoriker och -krönikor, där allt oftast betraktas ur enskilda förlags begränsade synvinklar.

Natur & Kulturs jubileumsskrift är disponerad efter ett i förlagsarkivet påträffat gammalt tal av Johan Hansson. I talet från 1957 lyfter grundaren fram vad han anser är viktigt att veta om förlagets historia och särart. Redaktörerna har låtit de aspekter som Hansson tar upp och den ordning de är presenterade i tjäna som ordningsprincip för innehållet.

Det är förlagets nuvarande vd, Per Almgren, som inleder med ett kapitel om stiftelseurkunden, det

dokument som styr stiftelsen Natur & Kultur. 75 år har gått sedan förlaget omvandlades från ett aktiebolag till en näringsdrivande stiftelse. Denna förslag ovanliga organisationsform gör att vinster stannar kvar och kan användas för stiftelseändamålet i stället för att delas ut till ägarna. I kapitlet utforskas svårigheterna med att tolka stadgarna och vikten av att ha i åtanke de avsikter som stiftaren hade vid tidpunkten för stiftelsens tillblivelse. Idén med en stiftelsebildning är ju att den ska vara fredad från påverkan från externa krafter som vill ändra dess inriktning. Det är styrelsens ansvar att tolka eventuella oklarheter i formuleringarna och försöka förstå vad stiftaren rimligen kan ha avsett. Genom förnyade läsningar av urkunden säkerställs en noggrann och korrekt tolkning av dess innehåll och innebörd. Hur styrelsen arbetar, var pengarna idag kommer ifrån och hur förmögenheten förvaltas, behandlas i tre separata artiklar som också rymmer uppgifter om styrelsehistoriken samt om Natur & Kulturs årliga kulturpris.

Volymen ger en omfattande inblick i förlagsbranschens senaste utvecklingar, med bidrag från olika medarbetare som delar sina perspektiv på branschens förändringar och utmaningar genom åren. En naturlig start för en sådan jämförelse är ett besök i arkivet, den plats där då och nu blandas. Ann Reimers, produktionsansvarig och projektledare för 100-årsjubileet, har besökt arkivet och berättar hur Natur & Kultur ser på sitt ansvar att dokumentera och bevara. Förutom de till Kungliga Biblioteket sända pliktexemplaren har förlaget även själv arkiverat delar av utgivningen. Men det var inte förrän 2007 som stiftelsen och förlaget fick ett eget arkiv på Centrum för Näringslivshistoria. Här finns inte bara böcker, läromedel och diverse marknadsmaterial, utan även äldre kassaböcker, korrespondens samt Johan och Jenny Hanssons privata arkiv. Hur förlagsarkivet kommer att se ut i framtiden och vilka slags produkter som kommer att arkiveras är några av de frågor som tas upp i Reimers artikel.

Nina Eidem, förläggare för svensk och översatt skönlitteratur, ger en inblick i den globala bokmarknaden och reflekterar kring den digitala utvecklingen och dess påverkan på förlagsbranschen. Introduktionen av internet och e-post under 1990-talet revolutionerade arbetsmetoderna. Tidigare präglades förläggaryrket av trög informationsöverföring och personliga kontakter som var avgörande för hur information spreds. Men med e-post och senare än mer genom framväxten av sociala medier kunde material delas sekundsnabbt, och infor-

mation blev en handelsvara som gav upphov till nya yrkesgrupper som agenter och scouter. Trots den digitala omvandlingen betonar Eidem behovet av rum för det mänskliga och överraskande, att fysiska och spontana träffar inte kan ersättas av digitala möten.

Digitalisering är även ett genomgående tema för texterna som följer. Lars Källquist, tidigare läromedelschef, förklarar hur Natur & Kultur har blivit ett av de ledande läromedelsförlagen trots turbulenta år inom svensk bokbransch under slutet av 1960- och början av 1970-talet. Anna Åkerfeldt, forskare inom lärande i digitala miljöer, diskuterar i sin tur vad den digitala läromedelsutvecklingen betyder för både lärare, elever och förlag. Hon redogör för utvecklingen av digitala läromedel i Sverige, där Natur & Kultur var tidiga med att hoppa på tåget.

Från läromedel övergår det sedan till en annan aspekt av förlagets arbete som radikalt förändrats genom datorns inträde, bokformgivning. Här intervjuas Johan Ström, tidigare formgivare för Natur & Kultur, i ett samtal med Anita Dolmark om konsten att formege en bok och hans eget skapade typsnitt Indigo Antiqua som med tiden har blivit oerhört populärt. På liknande vis träffas två generationer medarbetare, Sven Hulting och Elinor Ädling, för att jämföra hur det var att arbeta på förlaget nu och då.

Men volymen inkluderar även andra icke-akademiska perspektiv som berikar berättelsen. Förläggaren Martin Kaunitz, som idag driver Kaunitz-Olsson, bidrar med ett kapitel om konsten att starta förlag där han funderar kring nuets förutsättningar. Axel Andersson, kritiker och författare, undersöker bokrecensentens roll och hur den har förändrats under de hundra år som gått sedan förlaget grundades. Och författaren Åsa Moberg delar med sig av sina egna erfarenheter och reflektioner kring förhållandet mellan förlag och deras författare.

Förutom det innehåller volymen bidrag av forskare från olika ämnesområden. Tanken har varit att forskarna utifrån sina olika perspektiv ska belysa bredden i förlagets aktiviteter. Idéhistorikern Hampus Östh Gustafsson har ägnat ett kapitel åt Jenny Bergqvist som tillsammans med sin make Johan grundade bokförlaget Natur & Kultur. Syftet är att lyfta fram Jennys betydelse som medgrundare och intellektuell, vilket ibland har hamnat i skuggan. Utan att förminska Johan Hanssons betydelse för förlaget, undersöker Östh Gustafsson vad som händer om man ändrar perspektiv och sätter Jenny i centrum.

Jana Rüegg har i litteratursociologisk anda författat ett kapitel om Natur & Kulturs resa från förlag till förlagskoncern. Hon påvisar hur förlaget har utvidgat sin verksamhet från att huvudsakligen ge ut böcker till att engagera sig i olika delar av utgivningskedjan samt andra affärsområden. Redan från grundandet visade förlaget intresse för tidskriftsbranschen och har sedan dess utökat sin verksamhet genom att förvärva flera förlag och bolag, inklusive inom TV och digitala utbildningar. Under 1990-talet och det första decenniet av 2000-talet genomgick förlagsbranschen stora förändringar till följd av digitaliseringen. Natur & Kultur gjorde flera investeringar och blev marknadsledande inom digitala läromedel. Kapitlet ger insikt i hur företaget har anpassat sig till förändringar på bokmarknaden, teknologiska framsteg och ekonomiska utmaningar.

Åsa Warnqvist, forskningsledare på Svenska Barnboksinstitutet, ger en brokig men ganska heltäckande bild av förlagets hundraåriga historia när det kommer till barn- och ungdomsböcker. Warnqvist börjar sin redovisning med att betona att böcker för barn och unga förekom tidigt på Natur & Kulturs lista, även om omfattningen i början var blygsam. Trots enstaka titlar och inflytelserika bokserier som *Min skattkammare* är det totalt sett få titlar som har överlevt tidens tand. Warnqvist konstaterar att de riktigt banbrytande barn- och ungdomsböckerna i hög utsträckning utkom på andra förlag. Möjliga förklaringar är att det var förlagets starka inriktning på nytta och lärande som höll de estetiskt nyskapande författarna borta, eller också gjorde förlagets riktlinjer i stadgarna att dessa refuserades. Det var först under 1990-talet när förlaget bestämde att mer konsekvent satsa på området samtidigt som en del förlag förvärvades som barn- och ungdomsbokutgivningen slog ut i blom med full kraft.

Övriga bidrag i volymen fokuserar bland annat på Natur & Kulturs satsning på svensk skönlitteratur, som Jesper Olsson har gjort i "Hundra år av svenska samtidsromaner" och Anders Cullhed i "Klassiker = Levande litteratur". Pamela Schultz Nybacka går in på bokens dualitet som handelsvara och kulturgods och undersöker hur synen på bokprissättning har förändrats, Sverker Sörlin skriver om boken som bildningsbärare, och David Håkansson undersöker den svenska prosans språkutveckling under 1900-talet.

Sammanfattningsvis är jubileumsskriften om Natur & Kultur en mångsidig volym som inte får

missas. Även om vissa texter spretar åt olika håll och ibland landar i ren kurios, ger just bredden och multiperspektivismen i jubileumsskriften en rik och nyanserad bild av den svenska förlagsbranschens verksamhet. Här finns inte "Texten" om Natur & Kultur, utan helheten får deduceras ur delarna. Boken är en värdefull resurs för alla som är intresserade av svensk bokutgivning och förlagsbranschens utveckling.

Robbe Vandersmissen

Maria Nilson, *Pixi. Historien om Sveriges mest spridda bilderbok* (Skrifter utgivna av Svenska barnboksinstitutet, 162). Makadam. Göteborg & Stockholm, 2022.

Många läsare har en relation till och personliga minnen av Pixiböckerna, bokserien bestående av bilderböcker i miniformat som i dagsläget funnits i dryga sjuttio år. Bokseriens framgångskoncept har varit bundet till formatet, som tillåter ett mycket användarvänligt grepp för målgruppen: böckerna kan lekas med, läsas av barnet ensamt eller i sällskap med vuxen, och är enkla att ta med sig överallt på sätt som skiljer sig från de flesta andra böcker. Dessutom tillåter de låga produktionskostnaderna ett lågt pris till konsumenten, som innebär en långt större spridning. Här finns även en demokratiserande effekt genom att böckerna görs tillgängliga för barn ur olika samhällsklasser.

Maria Nilsons studie *Pixi. Historien om Sveriges mest spridda bilderbok* (2022) är en första ansats att ge en översikt av bokformens historia mellan 1953 och 2020, skriven för en bredare publik. En bakgrund till studien är det projekt om Pixiutgivningen som hon haft tillsammans med Helene Ehriander sedan 2016 och de har bland annat presenterat sina resultat vid konferenser och i en artikel. Nilsons bok är, med andra ord, ett av flera resultat av detta forskningsprojekt. Boken tar ett samlat grepp om utgivningen och är ett slags inledande kartläggning av Pixis historia och betydelse på bokmarknaden. Dessutom innehåller den en omfattande bibliografi – om än inte fullständig – av de Pixiböcker som författaren främst haft tillgång till via Svenska Barnboksinstitutet. Hon beskriver inledningsvis svårigheterna med att genomföra en fullständig sammanställning av titlarna, eftersom böckerna kategoriserats och hanterats på olika sätt genom åren. De flesta av dem